

УДК 006.057+165.0+81'373.46

У. В. Хамар
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри історії філософії
Львівського національного університету імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ НОРМ

Постановка проблеми. У будь-якій галузі діяльності важлива однозначність висловлення думки, яка є запорукою ефективності мислення, легкості та швидкості формулювання та розуміння помислів. Для досягнення однозначності в мисленні та спілкуванні потрібно, окрім іншого, мати змогу виявляти компоненти значення слів за формальними ознаками цих слів (подібно до того, як, скажімо, наявність в іменника суфікса *-ість* означає, що іменник є абстрактною назвою від статичної ознаки, позначеної прикметником, напр., *радість – радий*). Системний підхід до такого упорядкування форми слів, яке дасть змогу однозначно ідентифікувати компоненти значення слова, міститься в сучасних вимогах до термінів, зокрема в термінологічних стандартах, сформованих на підставі традицій національної мови. У контексті наведених міркувань важливо в кожній галузі, зокрема й у філософії, узгодити термінологію з нормами чинних термінологічних стандартів. Пізнавальні дії в зазначеному напрямі стали предметом дослідження, результати якого викладені нижче.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Норми щодо термінології вміщені в стандартах ДСТУ 1.5:2015 «*Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів*», ДСТУ 3966 «*Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять*» і ДСТУ ISO 860-99 «*Термінологічна робота. Гармонізування понять і термінів*».

Однією з важливих норм, спрямованих на впорядкування фахової термінології, у цих стандартах є систематизація словесних позначень дії, події та наслідку події. Щодо цього в стандарті ДСТУ 3966 сформульовано такі рекомендації: «Дію позначають, як правило, віддієслівними іменниками із суфіксом *-ня*, утвореними від дієслів недокожаного виду: *ізолювання, класифікування, повертання, згинання, устатковування*, подію – віддієслівними іменниками із суфіксом *-ня*, утвореними від дієслів докожаного виду: *заізолювання, розкласифікування, повернення, зігнення, устаткування*, а об'єкти – відповідними однокореневими іменниками з іншими суфіксами або без них: *ізоляція, класифікація, поворот, згин, устаткування*» [1, с. 14]. Нині виконане впорядкування термінології на засадах згаданих стандартів у багатьох галузях. Водночас подібні роботи, які стосуються філософської термінології, практично відсутні. Декілька філософських термінів унормовано в словнику наукової й технічної термінології – це терміни *відбивати, систематизувати, шукати* [2]. У словнику вміщені пов'язані терміни на позначення дії, події та наслідку події. Низку філософських термінів (це переважно загальнонаукові терміни з галузі теорії пізнання, наприклад, *реєструвати, класифікувати, обґрунтовувати, аналізувати, іменувати, називати, публікувати*) унормовано як ряд «дієслово недокожаного виду – віддієслівний іменник недокожаного виду – дієслово докожаного виду – віддієслівний іменник докожаного виду – віддієслівний іменник на позначення наслідку події» у четвертому протоколі голосування науково-технічної комісії з питань термінології при Держстандарті України [3]. Низку термінів, сформованих на засадах формального розмежування в мовленні дій, подій і наслідків подій подано в праці «Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи» [4]. Зокрема, утверджене вживання таких термінів: *відобраз* (отображення), *вплинення* (подія за значенням «вплинути»), зареєстрування (подія за значенням «реєструвати»), значина (значення), неперед-

бачений (який неможливо передбачити), уявлення (дія за значенням «уявляти»), уявлення (подія за значенням «уявляти»). Частина термінів із теорії пізнавальної діяльності проаналізовано автором у попередній публікації [5].

Формулювання мети статті. Під час попередніх досліджень унаслідок повного огляду філософської термінології автором було з'ясовано, що термінологія з галузі теорії пізнавальної діяльності належить до найпродуктивніших у межах філософських наук. Оскільки в контексті термінологічних норм проаналізовано невелику їх частину, оскільки важливо досягнути системного викладу філософської термінології відповідно до вимог термінологічних стандартів і сучасних теоретичних підходів, то метою дослідження, результати якого викладені в статті, стало продовження дій із метою увідповіднення згаданої термінології до мовних норм.

Виклад основного матеріалу. Доцільно зауважити, що проблема розрізнення дії, події та наслідку події за формальними ознаками дієслів і віддієслівних іменників привертає щораз більшу увагу дослідників [6–8]. Перш ніж упорядковувати філософську термінологію, з'ясуємо головні принципи, якими будемо користуватися. Передусім треба відповісти на запитання «що таке процесові поняття?», тобто що собою являє дія, подія й наслідок в контексті питання, чи всі дієслова та віддієслівні іменники повинні підлягати видозміні за згаданими принципами. Попередньо можна зауважити, що дієсловами недокожаного виду позначають дію чи перебування в якомусь стані, коли не уточнено, були чи не були ці дія або стан завершені. Згідно із цим докожане дієслово – це дієслово, яким позначають, що суб'єкт виконував якусь дію чи перебував у якомусь стані й припинив виконувати цю дію, припинив перебувати в цьому стані. Ідеться не тільки про дії, які завершуються якоюсь якісною зміною (скажімо, *розв'язував задачу – розв'язав задачу*). Припиненою може бути й така дія, яка не завершується досягненням якогось специфічного результату. Наприклад, *дивився – подивився, гуляв – погуляв, жив – пожив, існував – поіснував, гнівався – погнівався*. Ідеться про те, що дія (це може бути частина процесу – початок, тривання, завершення) тривала й перестала тривати.

У літературі можна натрапити на думку, що за здатністю до творення виду є такі дієслова: а) корелятивні пари, в яких дієслову недокожаного виду відповідає дієслово докожаного виду (наприклад, *писати – написати*); б) двовидові дієслова, тобто такі дієслова, які вживають і в сенсі докожаного, і в сенсі недокожаного виду (наприклад, дієслово *абсолютизувати* може відповідати в конкретному контексті й на питання *що робити*, і на питання *що зробити?*); в) одновидові дієслова (дієслова, які мають тільки докожаний або тільки недокожаний вид).

Насамперед доцільно зауважити, що оптимальним для мислення й спілкування є усунення неоднозначностей, а отже, і процедур з'ясування значення з контексту, тобто потрібно ввести формальні ознаки, за допомогою яких можна однозначно відрізнити докожаний і недокожаний види однієї й тієї самої дії. Отже, двовидові дієслова доцільно перетворити на корелятивні пари.

Виникає також запитання щодо доцільності визнання того, що є одновидові дієслова. На підставі найзагальніших міркувань можна стверджувати таке. Жоден предмет, який існував, існує чи буде існувати в дійсності, не може існувати вічно. Тому будь-які дії, стани обов'язково мають процесуальність, тобто початок, тривання й кінець. Зважаючи на це, не може існувати таких дій, які можуть бути актуаль-

Таблиця 1

ДІЯ (дієслово недоконаного виду)	ДІЯ (віддієслівний іменник)	ПОДІЯ (дієслово доконаного виду)	ПОДІЯ (віддієслівний іменник)	НАСЛІДОК ДІЇ
абдукувати	абдукування	забдукувати	забдукування	абдукт, абдукування
абсолютизувати	абсолютизування	забсолютизувати	забсолютизування	абсолют, абсолютизування
конкретизувати	конкретизування	поконкретизувати	поконкретизування	конкрет, конкретизування
абстрагувати	абстрагування	забстрагувати	забстрагування	абстракт, абстрагування
апроксимувати	апроксимування	запроксимувати	запроксимування	апроксимат, апроксимовання
верифікувати	верифікування	зверифікувати	зверифікування	верифікат, верифікування
сприймати	сприймання	сприйняти	сприйняття	сприйм, сприймовання
гіпостазувати	гіпостазування	погіпостазувати	погіпостазування	гіпостаз, гіпостазування
оманювати	оманювання	оманити	оманення	омана
ідеалізувати	ідеалізування	зідеалізувати	зідеалізування	ідеал, ідеалізування
інтерпретувати	інтерпретування	зінтерпретувати	зінтерпретування	інтерпретовання
інформувати	інформування	поінформувати	поінформування	інформація, інформування
іраціоналізувати	іраціоналізування	зіраціоналізувати	зіраціоналізування	іраціоналізація, іраціоналізування
концептуалізувати	концептуалізування	поконцептуалізувати	поконцептуалізування	концептуалізм, концепт, концептовання
усвідомлювати	усвідомлювання	усвідомити	усвідомлення	свідомість, усвідома (як заувага)
мислити	мислення	помислити	помислення	мислина, мисль, помисел
обґрунтовувати	обґрунтовування	обґрунтувати	обґрунтування	ґрунт, обґрунтовання
пояснювати	пояснювання	пояснити	пояснення	пояснина, пояснення (як креслення), пояснєць (як вирішенець)
відображати	відображання	відобразити	відображення	відобраз
відчувати	відчування	відчуття	відчуття	відчув, відчуванок
уподібнювати	уподібнювання	уподібнити	уподібнення	уподоба
підтверджувати	підтверджування	підтвердити	підтвердження	підтверда (як заперєка)
розуміти	розуміння	зрозуміти	зрозуміння	розум, розумок
розвідувати	розвідування	розвідати	розвідання	розвідка
реконструювати	реконструювання	пореконструювати	пореконструювання	реконструкція, реконструкт
редукувати	редукування	зредукувати	зредукування	редукція, редукування
рефлектувати	рефлектування	зрефлектувати	зрефлектування	рефлект, рефлектовання
систематизувати	систематизування	посистематизувати	посистематизування	система, систематизування
споглядати	споглядання	споглянути	споглянення	спогляда (як заувага), спогляд, споглядовання
усвідомлювати	усвідомлювання	усвідомити	усвідомлення	усвідома (як заувага)
схематизувати	схематизування	посхематизувати	посхематизування	схема, схематизування
ототожнювати	ототожнювання	ототожнити	ототожнення	тотожність, ототога
типізувати	типізування	потипізувати	потипізування	тип, типізування
умоглядити	умоглядіння	умоглянути	умоглянення	умогляд
фальсифікувати	фальсифікування	сфальсифікувати	сфальсифікування	фальсифікат, фальсифікування

ними, але не були такими в минулому й не мали завершення. Також не може бути, що в минулому були якісь дії, а актуальними вони вже не можуть бути. Отже, щодо кожної актуальної дії (чи стану) треба мати змогу сказати, що вони колись відбувались і відбулись. Тому кожна недокожана дія повинна мати докожаний відповідник (*гуляв – погуляв, жив – пожив, існував – поіснував, радів – порадів* та ін.). Також кожна докожана дія повинна мати недокожаний відповідник. Наприклад, *заспівав* (у сенсі *почав співати*). Це завершена дія, яка повинна мати відповідник у теперішньому часі (аналітично – *починає співати, тобто заспіває*). Є лише один об'єкт у дійсності, який існує вічно й про який не можна сказати, що він завершив своє існування в минулому часі, – це дійсність, те, що існує, буває, те, що у філософії позначають терміном *буття*. Однак цими дієсловами (*існувати, бути*) позначають також існування окремих предметів. Кожне таке існування обов'язково має завершеність, а отже, повинне мати відповідник докожаного виду. Тому ці єдині слова (*існувати, бути*), які повинні б мати підстави, щоб бути однovidовими дієсловами недокожаного виду, насправді мають видову пару в одному з контекстів. Отже, як підсумок, доцільно прийняти те, що явище однovidового дієслова не має реальних підстав, і оптимальним для спілкування є усунення не тільки двovidових, але й однovidових дієслів із переходом на повну видову кореляцію дієслів «докожаний – недокожаний вид».

Щодо способу творення дієслів на позначення завершеності дії, то керуватимемося таким підходом. Якщо дієслово не має префікса, то створюватимемо докожану його форму або суфіксальним способом (*розв'язував – розв'язав*), або додаванням такого префікса, який не змінює значення дієслова. Таким чином отримаємо корелятивну пару. Наприклад, *писав – написав*. Якщо доданий до дієслова префікс не тільки перетворює його в назву докожаності дії, але й змінює його значення, то до цього нового дієслова докожаного виду треба створити дієслово недокожаного виду суфіксальним способом. Наприклад, префікс *під-* змінює значення дієслова *писав*. Отримуємо нове дієслово докожаного виду *підписав*. Створюємо корелятивну пару недокожаного виду – *підписував*.

Можна натрапити на рекомендацію, що одним із засобів творення віддієслівних іменників на позначення наслідку дії є додавання до основи дієслова *-овання* (якщо дієслово закінчується на *-увати*). Наприклад, *устатковувати – устаткування*. Водночас є підстави вважати, що згадану норму доцільно розширити. Візьмімо для прикладу філософські категорії *буття* й *існування*. Цими словами позначають усю сукупність того, що існує чи буває. Однак за формою, ці слова є назвами дії. Тож для називання наслідку дії треба створити слово за допомогою інших словотвірних засобів. У цьому разі було б зручно створити терміни *існування, бутювання*.

Важливою проблемою є творення корелятивних пар для двovidових дієслів, а таких у філософській термінології є багато (часто це терміни чужомовного походження). Наприклад, слова *абдукувати, абсолютизувати, конкретизувати, класифікувати, абстрагувати, апроксимувати, верифікувати, гіпостазувати, ідеалізувати, інтерпретувати* й ін. є двovidовими, а отже, визначити вид таких дієслів можна тільки в контексті, оскільки вони не різняться граматичними формами. Згідно з вимогами стандарту ДСТУ, префіксальні двovidові дієслова слід трактувати як дієслова недокожаного виду, а за допомогою префіксів *з-, с-, за-, на-, по-, про-, роз-* треба утворити докожаний вид цих дієслів. Тому утворюємо віддієслівні іменники на позначення дії – *класифікування, а на позначення події – покласифікування*. Стосовно групи слів, якими позначають, наприклад, методи діяльності (*абдукція, аналогія, класифікація, верифікація, абстракція* та ін.) доцільно діяти так. Назви дій *абдукувати, класифікувати, верифікувати, абстрагувати* й ін. позначити віддієслівними іменниками *абдукування, класифікування, верифікування, абстрагування* й ін., назви подій *абдукувати, покласифікувати, зверифікувати,*

абстрагувати й ін. – відповідно *абдукування, покласифікування, зверифікування, абстрагування* й ін., назви результатів цих дій – *абдукт, класифікат, верифікат, абстракт* та ін., а назви методів – *абдукція, класифікація, верифікація, абстракція* й ін.

Щодо слова *аналогія* (український відповідник – *подібність*), то доцільно керуватися такою нормою стандарту: надавати перевагу українським словам перед чужомовними відповідниками. У такому разі дію *уподібнювати* треба позначити словом *уподібнювання*, подію *уподібнити* – словом *уподібнення*, а наслідок цієї події – словом *уподоба* (табл. 1).

Висновки. На підставі виконаного дослідження можна висунувати, що в царині філософської термінології потрібно виконати значний обсяг пошукових термінологічних робіт із метою увідповіднення термінології інших розділів філософії (онтології, історії філософії, філософської антропології, логіки й ін.). Доцільно відзначити також, що термінологічне впорядкування є інструментом, який стимулює використання словотвірних досліджень для усистемнення термінології та виявлення нових горизонтів пізнавальних проблем.

Література

1. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. Державний стандарт України. ДСТУ 3966–2000. Київ: Держстандарт України, 2000. 32 с.
2. Войналович О., Моргунок В. Російсько-український словник наукової й технічної мови (термінологія процесових понять). К.: Вирій, Сталкер, 1997. 256 с.
3. Протокол № 4 письмового голосування науково-технічної комісії з питань термінології при Держстандарті України щодо вживання віддієслівних іменників. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Komisija/Protokol_2002_04.pdf.
4. Таланчук П., Ярема С., Коровайченко Ю., Моргунок В. Норми української науково-технічної мови. Тлумачний словник термінів з видавничої, поліграфічної та пакувальної справи. К. – Львів: Ун-тет «Україна», 2006. 664 с.
5. Хамар У. Аналіз української термінології з галузі пізнавальної діяльності на позначення дій, подій і наслідків подій. Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2017. № 869. С. 53–56.
6. Козир Є., Моргунок В. Проблеми називництва щодо процесу та наслідку процесу. Вісник Держ. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матер. 6-ї Міжн. наук. конф. СловоСвіт 2000. 2000. № 402. С. 50–54.
7. Рицар Б., Рожанківський Р. Порівняльний аналіз термінів з нормативних документів і словників. Вісник ДУ «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»: матер. 6-ї Міжн. наук. конф. СловоСвіт 2000. 2000. № 402. С. 31–39.
8. Гінзбург М., Левіна С. Відродити творення термінів на позначення наслідку процесу. Науково-теоретичний журнал інституту української мови НАН України. Українська мова. 2007. № 4. С. 96–101.

Анотація

Хамар У. В. Філософська термінологія в контексті сучасних термінологічних норм. – Стаття.

Предметом дослідження стало обґрунтування способів увідповіднення філософської термінології до сучасних термінологічних стандартів. Головну увагу було зосереджено на дотриманні норми термінологічних стандартів щодо формального розмежування назв дії, події та наслідку події в дієсловах і віддієслівних іменниках. Обґрунтовано підхід і методи творення відповідників назв дії, події та наслідку. Проаналізовано філософську термінологічну галузь теорії пізнання щодо відповідності її термінологічним стандартам. Для значної частини термінів галузі теорії пізнання побудовано ряди взаємозв'язаних термінів: назва дії дієсловом – назва дії віддієслівним іменником – назва події дієсловом, назва події віддієслівним іменником – назва наслідку події віддієслівним іменником. Зроблено висновок щодо доцільності виконання подібного дослідження для інших розділів філософії.

Ключові слова: філософська термінологія, термінологічний стандарт, дія, подія, наслідок.

Аннотация

Хамар У. В. Філософська термінологія в контексте сучасних термінологічних норм. – Стаття.

Предметом дослідження стало обґрунтування способів приведення філософської термінології в відповідність з сучасними термінологічними стандартами. Головну увагу було зосереджено на дотриманні норм термінологічних стандартів щодо формального розмежування назв дій, подій та наслідків у дієсловах та дієприкметниках. Обґрунтовано підходи та методи створення відповідних назв дій, подій та наслідків. Проаналізовано філософську термінологію з галузі теорії пізнання щодо відповідності її термінологічним стандартам. Для значущої частини термінів з галузі теорії пізнання побудовано ряди взаємопов'язаних термінів: назва дії дієсловом – назва дії дієприкметником – назва події дієсловом, назва події дієприкметником – назва наслідку дії дієсловом – назва наслідку дії дієприкметником. Сформульовано висновок щодо цільовості виконання подібного дослідження для інших галузей філософії.

Ключевые слова: философская терминология, терминологический стандарт, действие, событие, следствие, результат.

Summary

Khamar U. V. Philosophical terminology in the context of modern terminological norms. – Article.

The subject of the study was to justify the ways of bringing the philosophical terminology into conformity with modern terminological standards. The main focus was on the observance of the norm of terminological standards regarding the formal differentiation of the names of action, event and consequence of event in verbs and verbal nouns. The article justifies the approach and the methods of creating the corresponding words to the names of action, event and consequences. We analyze the philosophical terminology from the branch of the theory of cognition concerning its correspondence to the terminological standards. For a significant part of the terms in the field of the theory of cognition, we construct the series of following interconnected terms: the name of the action by the verb – the name of the action by the verbal noun – the name of the event by the verb, the name of the event by the verbal noun – the name of the consequence of the event by a verbal noun. We draw a conclusion regarding the expediency of conducting such a study for other sections of philosophy.

Key words: philosophical terminology, terminological standard, action, event, consequence.